

Priit Raudkivi

Löydetty – kadotettu – jälleen löydetty

Suomi-kuvasta Viron kouluoppikirjoissa*

Kari Aleniuksen tutkimus *Viro suomalaisissa koulukirjoissa toisen maailmansodan jälkeen*, jonka osittainen käänös ilmestyi Akadeemia-aikakauskirjassa¹, on varsin jännittävää ja opettavaista luettavaa. Koulukirjoihinhan sisältyy se, minkä varaan rakennetaan nuoren ihmisen maailmankatsomuksen perusta. Vaikka tämän kirjoittaja onkin varsin vähän perillä pedagogiikan ja didaktiikan periaatteista, ei hän erehtyne väittäessään, että on olemassa oppiaineita, joiden aineellinen sisältö on varsin sama kaikissa maissa. Luonnonlakien varaan perustuvat aineet kuuluvat eittämättä näihin. Kolme kertaa kolme on yhdeksän yhtä lailla Lapissa, Thaimaassa kuin Kanadassakin, ja tuskinpa japanilaisessa astronomian oppikirjassa väitetään, että maa kiertää kuuta. Varmaankin on myös niin, ettei kenellekään ole onnistunut opettaa lapsille ensin yhtälölasentaa ja vasta sen jälkeen yhteen- ja vähennyslaskua.

Sen sijaan niissä aineissa, joissa ns. inhimillinen tekijä astuu kuvaan ja joissa pyritään luomaan yhteiskunnallista näkemystä, on tilanne luonnollisesti tuntuvasti mutkikkaampi. Subjektiiiviset tekijät lisääntyvät sekä materiaalin valinnassa että esitystavassa. Kuvaannollisesti ilmaisten voidaan vaieta kokonaan siitä, että kuu kiertää maata tai jopa esittää epäilyksiä väitteen paikkansapitävyydestä.

* Artikkelin on vironkielestä kääntänyt Vesa A. Lappalainen.

Kari Aleniuksen tutkimuksesta käy varsin selvästi ilmi poliittisten realiteettien vaikutus maantieteen ja historian oppikirjojen laatimiseen sodanjälkeisessä Suomessa. Viro ei kokonaan kadonnut koulu- kirjoista, mutta käsitykset maasta hämärtyivät. Ilmeisesti tätä tendenssiä aiheuttivat subjektiiviset käsitykset Suomen asemasta Euroopan kartalla ja niiden ohella myös objektiiviset tekijät. Muun maailman kehitys museri, eikä Virolla ollut Suuressa Maailmassa esitettävänä juuri mitään roolia. Toki uskon, että Viron asema suomalaisten maailmankuvassa oli sittenkin toinen kuin se, mitä ns. virallinen oppikirjallisuus tarjoaa. Ei ole salaisuus, että koulun ohessa kodilla on tärkeä rooli tiedon omaksumisessa. Oloissa, joissa poliittiset ja ideologiset seikat rajaavat koulun opintosuunnitelmien laatimista ja oppikirjojen sisällön valintaa, on kodilla maailmankuvaa tasapainottava merkitys suullisen perinteen välittäjänä, kuten myös aikaisemmin ilmestyneillä oppi- ja muilla kirjoilla, joita kodeista löytyy. Tämän kirjoittaja voi esittää edellä olevan väitteen perustuen siihen kokemukseen, joka hänen sukupolvellaan on neuvostomiehituksen ajalta Virossa.

On tietenkin totta, että edellä sanottu koskee ennen kaikkea oman maan ja kansan esittelyä oppikirjoissa, mutta varmasti se pitää paikkansa myös Suomen osalta. Aidosti tieteellisen artikkelin kirjoittaminen tästä aihepiiristä edellyttäisi tietenkin syvempää ja kompleksisempää analyysiä kuin se, mihin allekirjoittanut kykenee. Käsillä olevaa selvitystä laadittaessa on ensiksikin ollut pulaa aika- ja muista resursseista, ja toisaalta ei koko aihepiiriin liittyvä oppikirjallisuus ole ollut saatavilla. Sen vuoksi kirjoittaja on pyrkinyt toteuttamaan jonkinlaista yleissuunnitelmaa. Tämän suunnitelman puitteissa tutkitun kirjallisuuden määrä oli 104 nimikettä. Viitteitä ja sitaatteja on kuitenkin vain osasta tätä kirjamäärää, sillä toisen maailmansodan jälkeen Suomi katosi oppikirjan lehdiltä kokonaan tai muuttui tuntemattomaksi.

Suomi maantieteen oppikirjoissa

Haluan aloittaa esitykseni ainakin itselleni tärkeällä yksityiskohdalla. Yrittäessäni luoda itselleni mahdollisimman selvän kuvan Suomesta

lehteilin myös niitä oppikirjoja, jotka ovat ilmestyneet ennen itsenäistymistä. *J. L. Jürgensin* ja *K. Tasakun* vuonna 1910 ilmestyneessä alkeisoppikirjassa käsitellään Suomea osana Venäjää.² Kuvaus rajoittuu pariin lyhyeen sivuun. Tutkimuksenkohteena olleessa teoskappaleessa sattuu silmään muuan yksityiskohta: tekstissä on alleviivattu kaksi lausetta:

Suomenmaalla on itsehallinto, oma senaatti ja maapäivät.
Suomella on kenraalikuvernööri, jonka keisari nimittää virkaansa.

Lähestyttäessä asiaa lähdekriittisesti havaitaan, että alleviivauksia on kirjassa niukalti. Varsin todennäköisesti alleviivaukset on tehty tsaarinaikaan. Tekisi mieli päätellä, että tuntematon virolainen lukija on pitänyt kyseistä yksityiskohtaa niin tärkeänä, että halusi tehdä sen nopeasti havaittavaksi joko itseään tai jotakuta toista varten.

Vuonna 1919 ilmestyneessä *J. K. Jürgensin* maantieteen oppikirjassa on Suomea käsiteltäessä perinteisten seikkojen, kuten maan pinta-ala, taloudellisen toiminnan pääpiirteet jne., oheen lisätty vielä yhteiskuntaa luonnehtiva, ns. inhimillinen näkökulma. Teoksessa kuvataan myös suomalaisten sivistyksen ja kulttuurin tasoa:

Sivistykseltään suomalaiset ovat korkealla tasolla, lukutaidottomia ei Suomessa ole juuri olemassakaan.³

Tekstiä on vain yhden lauseen verran, mutta varmasti sen sisältämä ajatus jää paremmin mieleen kuin esimerkiksi tieto siitä, että Oulu on tärkeä satamakaupunki. Saman tekijän keskikoulujen yläasteelle tarkoitettussa, vuonna 1920 ilmestyneessä oppikirjassa inhimillinen dimensio on tuntuvasti laajempi ja sopii siteerattavaksi:

Sivistykseltään suomalaiset ovat korkealla tasolla, lukutaidottomia ei Suomessa ole juuri olemassakaan. Sivistyksensä suomalaiset ovat saaneet ruotsalaisilta. He eivät ole olleet vain Ruotsin kulttuurin jäljittelijöitä, vaan heillä on ollut niin runsaasti henkisiä kykyjä, että ovat luoneet Suomeen omaperäisen materiaalisen ja henkisen kulttuurin. 1800-luvulla kasvoi

suomalaisten kansallistunne niin joutuisaan, että he eivät vain vapauttaneet itsensä Ruotsin vaikutusvallasta, vaan jopa menivät niin pitkälle, että kielsivät kaiken ruotsalaisperäisen. Vuosisadan aikana suomalaiset nimittäin loivat itselleen kaunokirjallisuuden. Ilmaantui koko joukko kauno- ja näytelmäkirjailijoita... Kaikki kansalaiset, kiitos valtion antaman avun, voivat käydä koulua. Merkittävin osa omaperäisen kulttuurin luomisessa oli monenlaisilla seuroilla, yhdistyksillä ja liitoilla.⁴

Verrattaessa tätä Skandinavian maiden kuvaukseen, on tekstin sävy paljon tunnepitoisempi, myönteisempi ja kunnioittavampi.

Suomea esittelevä perinne jatkuu myös ajallisesti seuraavissa oppikirjoissa. Niinpä esimerkiksi vuoden 1932 maantieteen oppikirjassa, joka on tarkoitettu alakoulujen VI luokille, ollaan peräti runollisia. Oppikirja jakaantuu kahteen osaan, joista ensimmäinen käsittelee Viroa ja toinen Euroopan maita. Toisen osan johdanto koskee Suomea, ja se on laajuudeltaan tuntuvasti suurempi Skandinavian maiden esittely. Suomea esittelevä osa alkaa sitaatilla *Jiri Parijõen* lastusta, joka kertoo retkestä Pyynikin harjulle Tampereen lähistöllä. Myös ankaraa luontoa kuvataan kertoen, kuinka ihminen on kuitenkin houkutellut olosuhteet puolelleen käyttäen hyväkseen jokaisen mahdollisuuden maaviljelyksen edistämiseksi.

Suomen yleiskuvauksessa käytetään kolmea nimitystä: Suomi on kallioiden maa, metsien maa ja heimomaa. Sivistyksestä kertovat näkemykset ovat jälleen yksinomaan superlatiivissa. Myös vertailua Viroon tehdään: Suomi oli aikaisemmin onnekkaammassa tilanteessa kuin oma maamme, sillä Venäjän vallan aikana sillä oli laaja itsehallinto. Vaikka heimojamme erottaa Suomenlahti, ovat siteet kahden maan ja kansan välillä vahvat ja kehittyvät koko ajan.⁵ Edellä mainitun teoksen perinnettä – faktojen lisäksi on myös runollisia jaksoja – jatkaa vuoden 1938 esilukion oppikirja. Tässäkin kirjassa Suomen esittely seuraa välittömästi Viroa koskevaa jaksoa osassa "Itämerenmaat ja meidän heimokansamme". Osa alkaa kysymyksin: mitkä maat ympäröivät Suomea, mitä tarkoittaa heimomaa ja ketkä ovat meidän heimolaisiamme. Tekstissä on maastonkuvauk-

sia, jotka ovat hyvin runollisia, kuten esimerkiksi: "Juhannuspäivä Aavasaksalla" ja "Kävelyretki Lapin metsissä".⁶

Samana vuonna ilmestyneestä oppikirjasta *Viro ja naapurimaat* löytyy Suomen kohdalla laajan tietoaaineiston lisäksi myös lainaamista suorastaan vaativa kohta:

Meitä virolaisia yhdistävät suomalaisiin monet siteet. He ovat meidän naapureitamme ja heimokansa. Suomen ja viron kielet muistuttavat toisiaan. Meikäläiset käyvät usein Suomessa ja suomalaiset meillä. Myös kauppaa käydään.⁷

Samojen tekijöiden viisi vuotta aikaisemmin ilmestyneessä kirjassa tunnustusta on vieläkin enemmän. Kerrottaessa molemminpuolisista toistuvista vierailuista todetaan nimittäin:

Suomessa sivistys on korkeammalla tasolla kuin meillä. Voimme oppia sieltä paljonkin.⁸

Saksan miehityksen ajanakin Suomea arvostettiin edelleen maantieteen oppikirjoissa. Naapurimaiden kuvauksessa se oli selkeästi ensimmäisenä, ja heimokansan käsite oli jatkuvasti käytössä. Vuoden 1942 koulukirjassa todetaan jopa, että virolaiset ja suomalaiset olivat aikaisemmin yksi ja sama kansa.⁹ Edellä kerrotusta on tehtävissä se varma johtopäätös, että Viron koulujen opetussuunnitelmissa Suomella oli selvä asema. Tätä todistavat sekä eri maiden käsittelyn laajuus että tapa, jolla heimokansa asetettiin historiallisten kokemusten nojalla virolaisille paljon läheisempien lättien edelle. Sattuvasti voisi tätä suhtautumista luonnehtia virolaisella [ja suomalaisella, suom. huom.] sananlaskulla "Veri on vettä sakeampaa". Suomea seurattiin tarkkaavaisesti, sille annettiin tunnustusta vilpittömästi, ja varmasti Suomea pyrittiin myös jäljittelemään.

Neuvostoaikana Suomen kuva katosi maantieteen oppikirjoistamme. Se, mitä opetettiin, oli ennen kaikkea Neuvostoliiton maantiedettä. Ymmärrettävistä syistä Virossa ei voitu laatia oppikirjoja, joiden lähtökohtana olisi ollut oma maantieteellinen asema ja kulttuuriperinne. Sekä opetussuunnitelmat että oppikirjat kuljetettiin tiheän

ideologisen seulan läpi ja yhtenäistettiin. Opetustyötä tehtiin täsmälleen samojen suunnitelmien mukaisesti Kaukasiassa, Keski-Aasiassa ja Virossa.

Seuraavassa pari näytettä siitä, kuinka Suomea koskeva aines katosi tai – siltä osin kuin sen esiintyminen sallittiin – vääristyi. Vuoden 1946 keskikoulujen talousmaantieteen oppikirjassa kirjoitetaan:

Suureen Sosialistiseen Lokakuun Vallankumoukseen saakka Suomi oli suuriruhtinaskuntana Venäjän valtion osa. Tsaarin hallitus loukkasi kuitenkin jatkuvasti Suomen autonomiaa. Suuren Sosialistisen Lokakuun Vallankumouksen saavutuksena oli kansojen itsemääräämisoikeuden tunnustaminen, mikä ansiosta Suomi erosi itsenäiseksi valtioksi. Vuoden 1918 alussa kapinaan noussut proletariaatti perusti Suomeen vallankumouksellisen hallituksen. Tämä hallitus syöstiin kuitenkin vallasta Suomeen maihinnousseiden Saksan joukkojen avulla. Vallan kaappasi taantumuksellinen kartanonherrojen ja kapitalistien ryhmä. Vallankumousliikehdintä murskattiin julman terrorin avulla. Taantumuksellinen hallitus otti Neuvostoliiton suhteen vihamielisen kannan... Neuvostoliiton ja Suomen rajalla, joka on Leningradista vain 32 km:n päässä, esiintyi suomalaisten sotavoimien provokaatioita. Suomalaisien hyökkäysten torjumiseksi ja valtion turvallisuuden takaamiseksi Neuvostohallitus oli pakotettu antamaan Puna-armeijalle määräyksen aloittaa sotilaalliset toimet (marraskuussa 1939). Puna-armeijan menestyksellisen sotilaallisen toiminnan ja Neuvostohallituksen rauhanpolitiikan tuloksena solmittiin 12. maaliskuuta 1940 Neuvostoliiton ja Suomen välinen rauhansopimus. Tämän sopimuksen avulla saavutettiin kohtuullinen ja oikeudenmukainen Neuvostoliiton ja Suomen välisen rajan siirto, joka turvaa Leningradin ja Muurmanskin turvallisuuden. Tämän lisäksi Suomi lupautui vuokraamaan Neuvostoliitolle Hankoniemen ympäröivine saarineen laivas-totukikohdaksi, jolla suojataan Suomenlahden suuta. Oikeudenmukaiset ja kohtuulliset vaatimuksensa esittäen Neuvostohallitus selkeästi osoitti voitetulle Suomelle, että sen tavoitteena on toiminnallaan turvata Neuvostorajojen turvallisuus.

Tästä huolimatta Suomen hallitus yhtyi sotaan, kun fasistinen Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon ja toimi Saksan käskyjen mukaan.

Tarina jatkuu kertomuksella siitä, kuinka Suomi loppuun ajettuna ja toivottomassa tilanteessa katkaisi suhteet Saksaan ja erosi vuonna 1944 sodasta.

19. syyskuuta allekirjoitettiin Moskovassa välirauhasopimus... Sopimuksen ehtojen mukaisesti Suomi palautti Neuvostoliitolle Petsamon, jonka Neuvostoliitto vapaaehtoisesti luovutti Suomelle (rauhansopimukset vuosilta 1920 ja 1940). Neuvostoliitto luopui oikeuksista Hankoniemeen, mutta Suomi puolestaan sitoutui vuokraamaan Neuvostoliitolle Porkkala-Uddin maa- ja vesialueet Neuvostoliiton laivastotukikohdan tarpeisiin. Suomi velvoitautui viipymättä likvidoimaan kaikki alueellaan toimivat fasistiset organisaatiot ja muut järjestöt, jotka harjoittavat Yhdistyneiden Kansakuntien, erityisesti Neuvostoliiton vastaista propagandaa sekä olemaan myöhemmin sallimatta tällaisten organisaatioiden olemassaoloa.

Suomen poliittinen "paikalleen sijoittaminen" muodostaa lähes puolet talousmaantieteen opittavasta tekstistä. Lisänä vain yksi luonnehdinta:

Valtaenemmistö kylien asukkaista on köyhiä: pientilallisia, jotka eivät mitenkään kykene elämään omasta talonpidostaan, pienvuokramiehiä (torpparit), muonamiehiä, päivätyöläisiä, palvelusväkeä.¹⁰

Kommentaarit ovat samankaltaisia.

Vuoden 1975 ulkomaiden talousmaantieteen oppikirjassa ilmoitetaan, että Suomi kuuluu Euroopan kapitalististen pikkuvaltioiden perheeseen. Suomi pannaan samaan pataan Irlannin, Espanjan sekä Islannin kanssa ja todetaan, että "... nämä ovat saavuttaneet kapitalismin keskimmäisen kehitysasteen".¹¹

Jälleenitsenäistyneessä Virossa, ja varmasti jo aikaisemminkin, kun vapaammat tuulet alkoivat puhaltaa, maantieteen oppikirjojen laatiminen tuli kiireellisesti ajankohtaiseksi. Lähtökohdaksi otettiin Viron oma maantieteellinen asema ja kulttuuriperinne. Vuonna 1993 ilmestyi kaksi maantieteen oppikirjaa, joissa Suomea käsitellään uudella tavalla. Kahdeksannen luokan oppikirjassa Suomea esitellään Pohjois-Euroopan maiden yhteydessä yhdessä Skandinavian maiden kanssa. Ensimmäiselle itsenäisyyden ajalle ominaista kunnioitusta ja heimositeiden korostamista ei kuitenkaan esiinny. Suomen esittely on yleispiirtein asiallista. Näkyy, että tekijöiden periaatteena on ollut tehdä kaikista maista mahdollisimman yhtenäinen, vertailevan analyysin mahdollistava kuva.¹² Todellista riemua voi kuitenkin tuntea 9. luokan *Itämerenmaiden maantieteen* lukija, ennen kaikkea sen vuoksi, että Itämerenmaita, joihin Viro itsekin lukeutuu, käsitellään erillisessä teoksessa. Suomesta saadaan fyysisten ja talousmaantieteellisten seikkojen lisäksi tietää seuraavaa: Suomi on tasavalta; 5. joulukuuta 1917 Suomi erosi Venäjästä; vuonna 1939 vaati Neuvostoliitto itselleen Suomelta osaa Karjalasta, perustellen tätä turvallisuusseikoilla ja tarjoten korvaukseksi pientä osaa Itä-Karjalasta; Suomen kieltäytyttyä perustutti Stalin Terijoen hallituksen, ja ilmeisenä päämääränä oli perustaa Suomeen neuvostovalta; puhkesi talvisota ja sen jälkeen jatkosota, joissa Suomi taisteli urhoollisesti; kuitenkin Suomi joutui toisen maailmansodan jälkeen tilapäisesti vuokraamaan Neuvostoliitolle Porkkalan alueen.¹³ Tällä hetkellä laaditaan uusia maantieteen opetussuunnitelmia.

Suomi historian oppikirjoissa

Täsmälleen samoin kuin maantieteen oppikirjoissa Suomella oli selvä paikkansa historian oppikirjoissa 1920- ja 1930-luvuilla. Vaikka myös tässä systemaattisen analyysin laatiminen olisi tarpeen (sikäli kuin historianopetuksessa oli olemassa mitään yhtenäistä järjestelmää) ja ehkä väitöskirjan arvoista, voidaan joitakin tyypillisiä piirtei-

tä luonnostella. Ensimmäisen itsenäisyyden ajan oppikirjojen taso on kokonaisuutena varsin epäyhtenäinen. Kouluille annettiin suuria vapauksia oppikirjallisuuden valinnassa, eikä ammattitaitoisia kirjoittajia ollut monta. Kehitystä tapahtui silti, ja ensimmäisen itsenäisyyden ajan lopussa saavutettiin varsin hyvä taso erityisesti yleisessä historiassa.

Tulee pitää mielessä, että Suomea on paljon vaikeampaa käsitellä historiallisena kuin maantieteellisenä objektina. Paljon riippuu siitä, mihin tarkoitukseen tekijä on laatimassa teosta ja mitä hän katsoo tarpeelliseksi painottaa, s.o. subjektiivisuuden paino kasvaa huomattavasti maantieteeseen verrattuna.

Itsenäisyyden ajan alussa historian oppikirjoista oli suurta puutetta. Tsaarinaikana ilmestyneet oppikirjat olivat käytössä vähäisin korjauksin tai jopa ilman korjauksia. *J. L. Jürgensin Historia kansakouluille* vuodelta 1918 käsittelee Itämerenmaiden kansojen kohtaloita kokonaisuutena. Suomalaiset mainitaan, mutta pääpaino on silti virolaisissa. Kyseinen luku on omalaatuista etnogeneettistä historiaa, jonka arvioiminen nykyajan tieteen näkökulmasta olisi kohtuutonta. Koska kyse on vanhan- ja keskiajan historiasta, maailmanhistorian merkkitaupaukset ehkäisevät Suomen laajempaa käsittelyä.¹⁴

Vuonna 1919 ilmestynyt *E. Assonin* keskiajan esityksen alkulauseessa todetaan:

Ajanpuutteen vuoksi ei ole ollut mahdollista kirjoittaa keskiaikaa uudestaan. Edellisessä painoksessa olevan lisäksi teoksessa on vain VI luku, joka kertoo suomalais-ugrilais-samojedi-
laisten kansojen elämästä.

Teoksessa esitetään L. J. Jürgensin kirjaan verrattuna tuntuvasti realistisempi ja paremmin tajuttava kuva sukulaiskansojen haarautumisesta. Tekijä toteaa:

Varsinaiset suomalaiset ja virolaiset ovat pystyneet puolustamaan kansallista ominaislaatuaan, vaikka ovatkin eläneet vieraan hallituksen alaisina.

Suomalaisille uhrataan sen jälkeen omalla otsikollaan varustettu alaluku. Puhutaan myös siitä, että suomalaisten on täytynyt puolustaa itsenäisyyttään ruotsalaisten ja venäläisten välillä. Kristinuskon levittäjinä ruotsalaiset osoittautuivat "... kyvykkäämmiksi kuin slaavit ja ... tämän vuoksi heistä tulikin suomalaisten käännättäjiä ja he ryhtyivät näiden hallitsijoiksi." Seuraa esitys Suomen käännättämisestä kristinuskoon ja ruotsalaisten valtarakenteiden synnystä. Esitys päättyy arvioon suomalaisten alistamisesta:

Olot, joihin suomalaiset ruotsalaisten alaisuudessa joutuivat, eivät olleet helpot, mutta ne eivät hävittäneet edistymisen mahdollisuuksia; siksi tämä kansa on muihin suomalaisiin kansoihin verraten kulttuurinsa puolesta korkeammalla tasolla. Kirjallisuus sai suomalaisten keskuudessa alkunsa 1100-luvun lopulla. Todellinen Suomen kirjallisuuden luoja oli kuitenkin Mikael Agricola (syntynyt n. v. 1500), joka määritteli suomalaisen kirjaimiston ja kirjoitti monia suomenkielisiä kirkollisia teoksia, mm. käänsi Uuden Testamentin.

A. Assonin keskiajan esitykseen Suomi sisältyy "Heimokansojen vapaustaistelua" koskevaan lukuun. Tässäkin suoritetaan vertailua virolaisten historiaan. Luku alkaa lauseella: "Suomalaiset menettivät virolaisia myöhemmin itsenäisyytensä." Sen jälkeen kun tapahtumia on kuvattu Pähkinäsaaren rauhaan saakka, todetaan luvun lopussa:

Suomalaiset menettivät itsenäisyytensä, mutta heille jäivät henkilökohtainen vapaus ja kehittymisen mahdollisuudet. Suomenmaata ei liitetty varsinaisesti Ruotsin yhteyteen, vaan sille jäi itsehallinto. Suomella oli Turussa oma ylioikeus, suomalaisilla oli oma raha, suomalaiset saattoivat päästä hengellisiin ja valtion virkoihin. Suomalaisten sivistyksen hankkimista ei rajoitettu. Sivistystä pyrkivätkin hankkimaan uutterat suomalaiset sekä maalla että kaupungissa. Suotuisimmat mahdollisuudet sallivat suomalaisten nousta varhemmin kulttuurikansojen perheeseen.¹⁵

30-luvulla Suomen esittely muuttuu historian oppikirjoissa paljon aikaisempaa systemaattisemmaksi ja myös tarkemman huomion koh-

teeksi. Ilmeisesti tämä oli oppikirjantekijöiden yleisen tason parane-
misen ansiota. *J. Adamsonin* keskiajan oppikirjassa käsitellään Suo-
mea Skandinavian maiden yhteydessä erillisessä alaluvussa, joka
koostuu kahdesta osasta: ensimmäisessä puhutaan Tanskasta, Nor-
jasta sekä Ruotsista ja toisessa Suomesta. Suhteellisesti Suomen
historialle omistetaan puolet siitä mikä uhrataan Tanskalle, Norjalle
ja Ruotsille yhteensä. Kertauksen vuoksi tehdään jälleen Viron ja
Suomen välistä vertailua. Suomen vapaampia kehitysmahdollisuuksia
Viroon verrattuna painotetaan:

Maan valloittamista ei kuitenkaan seurannut sen suora ruotsa-
laistaminen, vaan maan alkuperäisille asukkaille jäivät vapaat
kehittymisen mahdollisuudet sekä kulttuurin että sosiaalisen ja
poliittisen elämän aloilla. Suomesta ei muodostunut tavan-
omaista Ruotsiin liitettyä aluetta, vaan se säilytti oman erityis-
luonteensa ja laajan itsehallinnon... Jo alunperin suomalaisille
jäi vapaa pääsy kirkon ja valtion virkoihin sekä mahdollisuus
saada korkeampaa koulutusta... Tätä vapautta suomalaiset
osasivat käyttää, ja jo 1200-luvun lopulla Turun piispana oli
suomalainen. Ruotsalaisen mallin mukaan mutta luonteeltaan
puhtaasti suomalaisena, Suomeen kehittyi vapaasäätyisten
ryhmä (rälssi), joka saatuaan sivistystä tuli tietyssä määrin
maan henkisen elämän kantajaksi... Tällä tavoin Suomi pääsi
mukaan Länsi-Euroopan kulttuuriyhteyteen menettämättä
maan alkuperäisen asujaimiston perinnäistavan mukaisia va-
paita kehitysmahdollisuuksia äkillisesti ja kohtuuttomasti, ku-
ten tapahtui Suomenlahden etelärannalla asuvien heimoveljien
virolaisten kohdalla.¹⁶

Vertailevan aineiston esittely kertautuu myös myöhemmissä oppikir-
joissa:

Suomi ei joutunut Ruotsin valtaan maan suoranaisen valloit-
tamisen kautta – kuten tapahtui muinaisessa Virossa – vaan
vähitellen Ruotsin ja Suomen aatelin ystävällisten suhteiden
kehittymisen seurauksena sekä katolisen kirkon tuella.¹⁷

Uudenkin ajan historiassa Suomeen kiinnitettiin huomiota lähes yhtä paljon kuin Ruotsiin, mutta tematiikka oli monipuolisempaa: Ruotsin osalta keskityttiin pääasiassa poliittiseen historiaan, mutta Suomen esittelyssä oli mukana niin kulttuurihistorian kuin sosiaalihistoriankin aspekteja. Jännittävää on tältä osin lukea oppikirjan tekijöiden vuoden 1617 Stolbovan rauhaan liittyvää kommenttia:

Ruotsin-Venäjän sodan päätteeksi Stolbovassa vuonna 1617 solmittu rauha liitti Suomeen Inkerin ja Karjalan; tämän vuoksi muodostui lähes koko suomalaisten asuttama alue kansallisesti yhtenäiseksi. Näin laajalle alueelle Suomi ei ole ulottunut koskaan aikaisemmin eikä myöhemminkään.

Kolmekymmenvuotisen sodan aikaa kuvataan Suomen kannalta nousukautena:

Kustaa Aadolfin aikana perustettiin joukko uusia kaupunkeja; valtio tuki kauppaa ja käsityötä. Vielä nopeampaa oli kuitenkin maan henkinen kehitys: vuonna 1640, P. Brahen ollessa Suomen kenraalikuvernöörinä, perustettiin Turun yliopisto, josta kehittyi kansallisen kulttuurin tärkein ahjo... Sekä vapaudenaika että kustaviaaninen aika olivat Suomelle talouden ja kulttuurin nousukautta... Valistusaatteet ilmenivät myös tieteessä. Heinrich Gabriel Porthan saattoi alkuun Suomen historian ja myös kansanrunouden tieteellisen tutkimuksen. Vuonna 1770 perustettiin hänen aloitteestaan kirjallisuuden kehittämiseksi Aurora-seura. Vuonna 1770 alkoi ilmestyä ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti "Suomenkieliset Tietosanommat".

Suomen liittämistä Venäjään vuonna 1809 kuvataan taas seuraavasti:

Myös Suomen upseeristo suhtautui kielteisesti kuninkaan (Kustaa III - P.R.) itsevaltaisesti vuonna 1788 Venäjän kanssa aloittamaan sotaan. Tästä syystä suomalaiset upseerit perustivat Anjalan liiton, joka tavoitteli Suomen itsenäistymistä

ja liittymistä Venäjään. Yritys epäonnistui ja Kustaa III:n onnistui vuoden 1789 valtiopäivillä murskata oppositio. Suomen itsenäistyminen onnistui vasta vuosien 1808–1809 sodan jälkeen, jolloin Suomi ja Ahvenanmaa alistettiin Venäjän valtaan. Vuonna 1809 kokoontuivat Suomen valtiopäivät Porvoossa ja määräisivät Suomen uuden valtiojärjestyksen perusteet. Venäjän keisari Aleksanteri I tunnustettiin Suomen suuriruhtinaaksi.¹⁸

Käsitteellisesti ilmaisurikkaana (koulukäyttöön ehkä liiallisestikin) on pidettävä Suomea koskevaa esitystä vuosien 1938 ja 1939 lukioilaisille tarkoitetuissa oppikirjoissa. Jälleen on kunniaassaan vertailu Viroon. Keskiajasta todetaan:

Suomalaisten kansallinen asema ei ole koskaan ollut niin sorrettu kuin Virossa. Tämä on puolestaan vaikuttanut kulttuurin kehitykseen. Vielä keskiajalla olivat hengellinen ja porvarissääty suurelta osin suomenkieliset – Suomen omat miehet hankkivat itselleen korkeintakin sivistystä ulkomaiden yliopistoista ja saattoivat palatessaan soveltaa sitä oman kansan keskuudessa. Näistä tärkeimpiä olivat Turussa 1400-luvulla piispoina vaikuttaneet Maunu Tavast ja Maunu Särkilähti. Myös Suomen vanha ylimystö säilyi osittain; oli olemassa joukko suomalaisia aatelissukuja, jotka ruotsalaistuivat vasta Ruotsin suurvalta-aikana.¹⁹

Suomen historian sen ajanjakson käsittely, jonka ulottuu vuodesta 1809 meidän vuosisatamme 30-luvun alkupuolelle, on ehkä aivan parasta, mitä tästä ajasta on ylipäättään viron kielellä ilmestynyt. Teoksessa todetaan, että Venäjän vallan aikana ei vuoden 1809 perustuslakia noudatettu ja että maan tila heikkeni. Vuonna 1863 palautettiin perustuslaillinen järjestys. Kansallisen nousun aikana myös ruotsalainen väestö alkoi organisoitua oman kansallisuutensa etujen suojelemiseksi. Venäläistämiskautena suomalaiset jakaantuivat kahteen leiriin: konservatiivisiin vanhasuomalaisiin ja nuorsuomalaisiin, joiden iskulauseena oli aktiivinen vastarinta. Kenraalikuvernööri Bobriko-

vin aikana (1899–1904) pantiin alulle ns. kansanadressi, johon kerättiin yli puoli miljoonaa allekirjoitusta. Bobrikovin surmasi suomalainen patriootti vuonna 1904. Vuonna 1905 Suomi sai uuden perustuslain. Vuonna 1906 muodostettiin säätyvaltiopäivien tilalle eduskunta. Ensimmäisen maailmansodan aikana laajeni aktiivista puolustautumista ajanut jääkäriliike. Vuonna 1917 joulukuun 6. päivänä (? - P. R.) Venäjän oli pakko luopua Suomesta. Erimielisyydet johtivat sisällissotaan ns. punaisten ja valkoisten välillä. Vuonna 1919 muodostettiin Suomesta demokraattinen tasavalta. Vuonna 1920 solmittiin Venäjän kanssa Tarton rauha. Riita Ruotsin kanssa ratkaistiin Kansainliiton avulla ja Suomi sai itselleen Ahvenanmaan. Ja lopuksi: fasismilla ei ole Suomessa kaikupohjaa.²⁰

Toisen maailmansodan aikaisesta historianopetuksesta ei tämän kirjoittajalla ole tällä hetkellä tarkkaa tietoa. Näyttää siltä, että alkuperäisten oppikirjojen kirjoittaminen oli keskeytetty ja opetuksessa käytettiin laajalti itsenäisyyden aikaisia teoksia.

Toinen neuvostomiehitys merkitsi tietenkin murrosta historian opetuksessa. Historiakäsitys muuttui Venäjä-keskeiseksi, ja koko opetuksen selkärangaksi tuli luokkataistelu, jolla maailma jaettiin mustavalkoisen idean mukaisesti. Jostakin syystä Suomea käsiteltiin 1800-luvun alun osalta ns. Neuvostoliiton historian kontekstissa ja enimmäkseen seuraavaan tapaan:

Pian Aleksanteri I julisti Ruotsille sodan, ja kohta hänen joukkonsa valloittivatkin Ruotsille kuuluneen Suomenmaan. Venäjän joukot etenivät talvella jäätä pitkin Pohjanlahden yli ja uhkasivat Ruotsin pääkaupunkia. Ruotsin kuninkaan oli pakkoa solmia rauha vuonna 1809 ja luovuttaa Suomi Venäjälle.²¹

Kuluvan vuosisadan tapahtumissa on Suomi mukana useassakin oppikirjassa, mutta tietenkin vain luokkataistelun prisman läpi tarkasteltuna. Mainittakoon tässä esimerkiksi Neuvostoliiton historian oppikirja, joka ilmestyi vuonna 1953. Teemana on “Venäjän kansojen kansalliset vapautusliikkeet vuonna 1905”, ja siihen kuu-

luu erillinen alateema "Suomen taistelu autonomian puolesta". Si-
taatti:

Proletariaatin vallankumouksellisen liikehdinnän painostama-
na tsarismmin oli pakko tehdä useita myönnytyksiä myös kan-
sallisuuskysymyksessä... Suomen pääkaupungin Helsingin
työläiset olivat ensimmäisten joukossa organisoimassa yleis-
lakkoa Nikolai II:n työläisiin kohdistamaa väkivaltaa vastaan.
Yleisproletaaristen vaatimusten ohella Suomen työläiset esit-
tivät myös kansallisia ja vapauteen liittyviä vaatimuksia. Suo-
men porvaristo pyrki sopimaan tsarismmin kanssa perustuslain
palauttamisesta Suomeen.

Tätä seuraa Suomen porvaristoon kohdistettuja syytöksiä, sillä se
yrityi pelata kaksinaamaista peliä. Suomen käsittely vuonna 1917
jatkuu samassa tyyliä jatkossa:

Sotaa tahtovat piirit Suomessa aloittivat neuvottelut Vilhelm
II:n kanssa tavoitteenaan Suomen erottaminen Venäjältä.
Saksan imperialisteihin tukeutuen Suomen porvaristo valmis-
tautui, paitsi Suomen irrottamiseen Venäjältä, myös sisällis-
sotaan omia työläisiään vastaan. Porvaristo perusti urheilu-
seuroiksi naamioituja taantumuksellisia "järjestysjoukkoja".

Suomen itsenäistymisestä saamme tietää, että toveri Stalin kutsui
Suomen työläisiä liittymään veljellisesti Venäjän kansaan, mutta Suo-
men sosiaalidemokraattien yleiskokousta johtivat opportunistit, joi-
den avulla porvaristo pysyi työläisten tahdon vastaisesti vallassa.
Suomen eduskunnan porvarillinen enemmistö kannatti irtautumista
Venäjältä. Vuoden 1917 joulukuussa antoi Kansankomissaarien Neu-
vosto julistuksen Suomen tasavallan riippumattomuuden tunnusta-
misesta, mikä oli merkittävä historiallinen asiakirja ja osoitti, että
neuvostohallitus todella kunnioitti kansojen itsemääräämisoikeutta.
Samassa yhteydessä kerrotaan laajalti siitä, kuinka talvisota sai al-
kunsa. Sen syynä olivat Suomen aseelliset provokaatiot, ja mainittu
maa oli tietenkin kansainvälisen imperialismmin juoksupoika.²² Ja niin
edelleen ja niin edelleen.

Uusien, neuvostoajatuksista vapaiden oppikirjojen laatiminen alkoi, samoin kuin maantieteessäkin, jo ennen jälleensienäistymistä. Suomi on saanut paikkansa sekä keskiajan, uuden ajan että uusimman ajan oppikirjossa. Heimomaan historian käsitteleminen on kuitenkin hyvin mutkikas tehtävä. Vuosikymmeniä kestänyt eristäytyminen on jättänyt jälkensä. Koulukirjojen kirjoittajien on nähtävä paljon vaivaa saadakseen omat tietonsa ajantasaisiksi Suomen historiankirjoituksen kanssa. Suomen historia ansaitsisi käsittelemistä erillisessä oppikirjassa. Entä Viron historiaa esittelevä oppikirja Suomen kouluille?

Kirjallisuus

1. K. Alenius. Eesti kirjeldamine Soome kooliõpikutes pärast Teist maailmasõda. Akadeemia 1994. Nr. 12.
2. J. L. Jürgens, K. Tasak. Geografia õperaamat. 1. jagu. Matemaatika - ja füüsika-geografia algõpetused. Venemaa geografia ühes meie kodumaa täieliku kirjeldusega. Tallinn. 1910.
3. Geograafia õperaamat. I. Matemaatiline ja füüsiline geograafia. Kokku seadnud J. L. Jürgens, Tallinna Vene gümnaasiumi direktor. Tallinn. 1919.
4. Geograafia õperaamat keskkoolide ülematele klassidele. II. Euroopa. Kokkuseadnud J. L. Jürgens. Piltide ja kaartidega. Tallinn. 1920.
5. E. Markus, A. Parts. Maateaduse õperaamat algkooli VI klassile. Tartu. 1932.
6. A. Parts. Maateaduse töö- ja õperaamat. Progümnaasiumi II klassile. Tartu. 1938.
7. S. Sütt, D. Koppel. Maateaduse õperaamat. Eesti ja naabermaad. Tartu. 1938.

8. S. Sütt, D. Koppel. Maateaduse õpperaamat. Eesti ja naabermaad. Tartu. 1933.
9. A. Leht, E. Araste. Maateadus algkooli IV klassile. Tartu. 1942.
10. Kapitalistlike riikide majandusgeograafia keskkooli IX klassile. Tallinn. 1946.
11. A. Artemjeva, V. Maksakovski, S. Rakovski, I. Smidovits, M. Solovjova. Valisriikide majandusgeograafia IX klassile. Tallinn. 1975.
12. A. Keskpai, T. Kokovkin, A. Kull, M. Milder, E. Sillam. Maateadus 8. klassile. Tallinn. 1993.
13. T. Rummo. Läänemeremaade geograafia 9. klassile. Tallinn. 1993.
14. J. L. Jürgens. Ajalugu rahvakoolidele. I. anne: Vana ja keskaeg. Tallinn. 1918.
15. E. Asson. Keskaeg. Teine trükk. Tartu. 1919.
16. J. Adamson. Keskaeg keskkoolidele. Tartu. 1932.
17. J. Adamson. Keskaeg. Üld- ja kodumaa ajalugu. Tartu. 1937.
18. J. Adamson. Ajalugu gümnaasiumile. Esimene osa. II. Tallinn. 1938.
19. P. Tarvel, J. Madisson, L. Annist. Ajalugu gümnaasiumile. II. Tartu. 1939.
20. P. Hinnov, P. Tarvel, L. Annist, J. Madisson. Ajalugu gümnaasiumile. III. 1939.
21. A. V. Sestakov. NSVLiidu ajalugu IV ja V klassile. Tallinn. 1948.
22. NSVLiidu ajalugu. III osa. Toimetanud A. Pankratova. Õpperaamat keskkooli XI klassile. Tallinn. 1953.